

Слађана Ђурић
Универзитет у Београду
Факултет безбедности
sdjuric@eunet.rs

UDK: 303023
Прегледан рад
Примљен: 19. 1. 2010.

КОНТРОЛА КВАЛИТЕТА КВАЛИТАТИВНИХ ИСТРАЖИВАЊА

Снажењем примене квалитативног истраживачког приступа појачава се потреба за развијањем формалних стандарда процене квалитативних истраживања, чиме се унапређује њихова веродостојност. Након прегледа најзначајнијих методолошких радова о могућностима успостављања контроле квалитетних квалитативних истраживања, у раду се сумирају принципи добре праксе у неколико области: контроли квалитетних процена истраживања, концептуализацији истраживачког питања и стварање теоријског оквира истраживања, контроли квалитетних процедура, адекватности узорка, контроли квалитетних анализа процедура, као и извештај о истраживању. Процени квалитетних процедура све истраживачке фазе, примењене процедуре и посебни истраживачки инструменти. Предуслов валидне процене јесте довољна документованост примењене истраживачке процедуре, коју ће истраживач понудити у адекватном формату извештаја. Све фазе истраживања морају бити омишлене за јавну процену, а методолошка процедура описана јасно и са довољно детаља.

Кључне речи: квалитативно истраживање, контрола квалитетних, поузданост, валиност, евалуација

Увод

У литератури постоји релативна сагласност око става да су квалитативна истраживања по својој основној природи интерпретативна и натуралистичка. Интерпретативност као општа особина ових истраживања указује на њихову фокусираност на разумевање начина на који људи интерпретирају сопствено животно искуство, а то се збива у контексту њиховог природног окружења (натурализам). Упркос великом броју варијација у којима се појављују, може се извести закључак да су истраживања која припадају квалитативној традицији мултиметодска и укључују разнолике стратегије за систематско прикупљање, организацију и интерпретацију искуствене евиденције (Malterud, 2001: 398; Denzin, Lincoln, 1994: 2), увек са циљем да се разумеју друштвене реалности индивида, група и култура (Holloway, 1997: 2).

Квалитативна истраживачка традиција дуга је и разноврсна у погледу примене унутар бројних теоријских перспектива. Анализирајући историју квалитативних истраживања, Дензин и Линколн (Denzin, Lincoln, 1994) у свом чувеном *Приручнику за квалитативна истраживања (Handbook of Qualitative Research)* налазе пет историјских периода тог развоја: традиционални (1900–1950), модернистички, или златни период (1950–1970), раздобље нејасних жанрова (1970–1986), криза репрезентативности (1986–1990) и постмодернистички период (од 1990). Петнаестак година касније, у *Енциклопедији квалитативних истраживачких метода*, Дензин ће (Denzin, 2008) наставити са извођењем ове периодизације, најпре, закључујући постмодернистички, или, како га је још окарактерисао, период експерименталне, или нове етнографије са 1995. годином, када идентификује успостављање новог петогодишњег периода (1995–2000) постексперименталног приступа, након којег наступа фаза описана као “методолошки оспоравана садашњост” (2000–2004). Текућу, по Дензиновој периодизацији осму, фазу еволуције квалитативних истраживања обележава критичко суочавање друштвене науке са проблемима демократије, раса, полова, класа, слободе и заједнице.

У сваком од ових периода може се констатовати релативна доминација одређеног теоријског концепта (Denzin, Lincoln, 1994: 1–22; Denzin, 2008: 311–318). Традиционални период се темељи на позитивистичкој парадигми, у периодима модернизма и нејасних жанрова прихвата се постпозитивистичка аргументација и ствара контекст за уплив нових интерпретативних квалитативних перспектива (херменеутике, структурализма, семиотике, феноменологије, културних студија и феминизма). У фази тзв. кризе репрезентативности истраживачи су се трудили да себе и свој предмет сместе у рефлексивним текстовима, а инсистирање на продукцији текстова који се неће читати у упрошћеним, линеарним и неспорним значењима полако замагљује граничну линију између текста и контекста. У постмодернистичкој фази наставља се удаљавање истраживача од традиционалних критеријума и развијање скупа алтернативних, који би могли да буду изазивачки, морални, критички и укорењени у локалним разумевањима. Садашњу фазу у еволуцији квалитативних истраживања карактерише стање у којем се стручњаци суочавају с неком врстом методолошког зазора заснованом на трагању за новим начинима посматрања, интерпретације, доказивања и писања.

Уопштено се може констатовати да у последњим деценијама значајно јача статус квалитативног истраживачког приступа у бројним друштвеним дисциплинама и да истраживачку праксу у многим областима како академских, тако и примењених истраживања карактерише све интензивнија примена квалитативне методологије. Ипак, стицање пуног легитимитета овог приступа

често се одвијало кроз снажну конфронтацију истраживачв на основу великог одушевљења дOMETИМА квалитативних метода, са једне, и жестоког оспоравања могућности примене ове истраживачке традиције, са друге стране.

Пораст примене квалитативне методологије појачао је потребу за успостављањем прецизних стандарда контроле квалитета истраживања, чиме би се оснажила њихова веродостојност. И док у квантитативној истраживачкој пракси постоје веома јасно дефинисане процедуре процене сваког елемента истраживања, та пракса је у случају квалитативних истраживања праћена бројим контроверзама и несугласицама међу практичарима овог приступа. Унутар различитих теоријских традиција (феноменологије, етнометодологије, критичке теорије, феминизма, херменеутике итд.) развијани су посебни скупови критеријума процене квалитета квалитативних истраживања. И како неки аутори оштроумно примећују, овде није на делу недостатак стандарда, него мањак сагласности у погледу њих и одсуство посвећености или спремности да се они заступају (Anfara и др., 2002: 29).

Главна тачка оспоравања квалитативног истраживачког приступа на почецима његове шире примене била је, како се истицало, субјективна природа налаза добијених овим приступом. Једна од класичних замерки квалитативним истраживањима гласила је да се она често ослањају примарно на информантове властите формулације и конструкције реалности, које се проверавају преко формулација и конструкција других слично постављених информаната или запажањв обавештеног посматрача (Ambert и др., 1995: 885). Строги позитивисти су ишли и даље тврдећи да су производи квалитативног приступа “ненаучни, или тек прелиминарни, или сасвим лични и пуни пристрасности” (Denzin, Lincoln, 1994: 4). Сви ови напади и сумњичења приморали су квалитативне истраживаче на систематско јачање строгости приступа, од дефинисања проблема и циљева истраживања, прикупљања и анализе података, као и интерпретације и извештавања о добијеним налазима.

Временом се почетна поларизација између квалитативног и квантитативног приступа постепено губила кроз све плодносније подухвате њиховог комплементарног коришћења. Данашњу истраживачку праксу прожима мултиметодски приступ, у којем се, зарад успостављања што дубљег разумевања истраживаних феномена, пажљиво комбинује примена истраживачких метода из различитих традиција (Barbour, Barbour, 2003: 179).

Дискусија о критеријумима процене квалитета квалитативних истраживања

У савременој литератури постоји читава лепеза различитих становишта о могућностима успостављања контроле квалитативних истраживања као резултат значајних контроверзи о стандардима њиховог обликовања и спрово-

ђења. Међу методолозима је развијана интензивна дискусија око тога да ли у процени квалитета квалитативних истраживања треба примењивати идентичне критеријуме процене који су већ успостављени кроз дугу традицију примене разноликих квантитативних приступа или пак битно другачија епистемолошка природа квалитативног приступа захтева уобличавање посебних принципа њиховог критичког оцењивања и вредновања. Из те дискусије бележимо и екстремне ставове о овом питању: од потпуног оспоравања могућности да се установе мерила за такву процену (Smith, 1984) до прихватања позиције да и квалитативна и квантитативна истраживања треба процењивати идентичним критеријума (Kirk, Miller, 1986; LeCompte, Goetz, 1982). Своје оспоравање идеје успостављања критеријумв за процену квалитативних истраживања Смит заснива на тврдњи о идеалистичкој (тј. субјективној) и неутемељивачкој природи квалитативних истраживања (тј. таквој да одустаје од сваког крајњег заснивања и оправдања). Таква не-утемељивачка природа интерпретативног истраживања значи да се никаква епистемолошка предност не може приписати ниједном поступку или критеријуму за просуђивање овог приступа (Smith, 1984: 389).

Сумирајући различите методолошке позиције које се односе на процену кредибилитета квалитативних истраживачких налаза, Хамерсли (Hammer-sley, 1992) описује три могућа става: (а) квалитативна истраживања се могу процењивати применом истих критеријума и терминологије као и квантитативна истраживања; (б) немогуће је на смислен начин користити било какве критеријуме за просуђивање квалитативних испитивања; и (в) квалитативна изучавања треба просуђивати коришћењем критеријума специјално развијених за квалитативну парадигму.

Катклиф и Мекена (Cutcliffe, McKenna 1999: 375) наводе и четврту позицију, којом се сугерише да се веродостојност квалитативних истраживања успоставља проверавањем настале теорије тако што се изводи дедуктивно квантитативно испитивање. Став да квалитативни методи не могу бити процењивани истим критеријумима као квантитативни заступају и Дејвис и Дод (Davies, Dodd, 2002: 280), тврдећи да, уколико се строгост разуме једино у смислу структурисаног, мерљивог, систематизованог, уређеног, једнообразног и неутралног приступа, то ће за последицу имати да ће као “немарни” и “неверодостојни” бити оцењени сви истраживачки методи, који укључују вредности или дозвољавају флексибилност, противречности, непотпуност.

У својим бројним студијама, које су 1980-их чиниле темељ за ову праву, Гјуба и Линколн (Guba, Lincoln, 1981; 1982; Lincoln, Guba, 1985) покрећу многа питања значајна за дубље разумевање природе квалитативног приступа. И док, на најопштијем нивоу, и квалитативни и квантитативни ис-

траживачки приступ морају да се руководе принципима као што су “истинитосна вредност”, “примењивост”, “консистентност” и “неутралност”, значајна разлика у карактеру рационалистичке (квантитативне) и натуралистичке (квалитативне) парадигме намеће потребу диференцираног дефинисања концепта строгости истраживања која следе једну или другу парадигму. Релативно неспорни критеријуми за постизање строгости у оквиру квантитативних истраживања јесу унутарња ваљаност, спољашња ваљаност, поузданост и објективност. Линколн и Гјуба предлажу да се, уз класичне појмове поузданости и ваљаности, успостави паралелан појам веродостојности (*trustworthiness*), који би био примењив за вредновање квалитативних студија. Садржај тог појма је у радовима ових аутора еволуирао од скупа који чине принципи као што су кредибилност, подесност, ревизибилност и потврдљивост (Guba, Lincoln, 1981) ка одређењу веродостојности које би садржало следеће елементе: кредибилност, преносивост, поузданост и потврдљивост (Lincoln, Guba, 1985). Веродостојност би се градила и развијањем посебних методолошких стратегија, као што су: траг о испитивању, провере чланова приликом кодовања, категоризовање или усаглашавање резултатв с накнадним испитивањем, анализа негативних случајева, структурално потврђивање и адекватност референтног материјала.

Неки аутори сматрају да је управо снажење концепта *post hoc* евалуације квалитативног приступа јасна илустрација конфузне дебате која се 1980-их година водила о проблему контроле квалитета квалитативних истраживања (Morse и др., 2002: 5). Премда стратегије веродостојности могу бити корисне при настојању да се процењује строгост, оне саме по себи не осигуравају строгост. Такође, премда су стандарди корисни за процењивање релевантности и употребљивости, они сами по себи не осигуравају да ће истраживање бити релевантно и корисно.

Морзе, Барет, Мејан, Олсон и Спајерс (Morse, Barret, Mayan, Olson, Spiergs, 2002) залажу се за активну и доследну примену стратегија верификације, које би требало да усмеравају сбмо истраживање. На тај начин би се пракса *post hoc* процене квалитета крајњих налаза истраживања од стране спољних рецензената заменила процесом оснаживања строгости истраживања у његовом укупном току. Стратегије верификације укључују разноврсне поступке и активности: методолошку кохерентност (усаглашеност проблема истраживања са елементима изабраног метода), достатност узорковања (адекватност узорка, избор учесника који најбоље представљају истраживани контекст), развијање динамичног односа између узорка, процеса прикупљања података и њихове анализе, теоријског размишљања и теоријског развоја. Валидност квалитативних истраживања, која се традиционално повезује са оствареном

дубином истраживачког захвата, доследном применом принципа триангулације (укључивања већег броја информаната и већег броја примењених метода у оквиру исте студије) и бројним формама унакрсних провера, може се додатно оснажити и применом неких облика међукодовне валидације.

У литератури постоји много различитих покушаја успостављања мреже критеријума за процену квалитета квалитативних истраживања, што говори о значају који се овом питању поклања у методолошкој литератури. А прилична несаслаженост у погледу дефинисања тих критеријума сведочи о сложености таквог подухвата. На основу опсежних дискусија о могућностима и природи критеријума за процену квалитета квалитативних истраживања осмишљено је неколико релативно засебних модела у којима се нуде листе критеријума такве процене.

Тако Патон (Patton, 2008: 301–303) наводи пет скупова критеријума који су развијени у оквиру различитих теоријских перспектива: критеријуми традиционалног научног истраживања, конструктивистички критеријуми, уметнички критеријуми, критеријуми критичке промене, прагматизам. У оквиру модела *традиционалних научних критеријума* као најбитнији принципи постављају се објективност, строгост процедуре прикупљања података и инсистирање на валидности, поузданости, варијаблама, тестирању хипотеза, каузалном објашњењу и генерализацији, која се постиже уколико се налази квалитативног истраживања комбинују са квалитативним подацима. Модел *конструктивистичких критеријума* сугерише сасвим нови концепт процене, у којем се, уместо на валидности, чешће инсистира на поверењу. Традиционална тежња за постизањем уопштивости добијених налаза уступа место дубљем разумевању специфичних случајева и развијању вишеструких перспектива.

Модел уметничких, или *критеријума већине* проширује значење квалитативне анализе – она је не само научна, већ и уметничка, чиме се уводе критеријуми као што су: естетика, креативност, интерпретативна живописност и изражајан глас. *Критичка теорија* уводи нов приступ истраживању, које треба да буде оријентисано ка критици друштва и подршци акцијама усмереним на политичке промене. Процена конкретних истраживачких пројеката тако је фокусирана на ниво успешности конкретних пројеката на плану достизања тих циљева.

На крају, *прагматички модел* истиче примењивост и практичност као основне стандарде процене. Из такве перспективе се конкретни квалитативни пројекти оцењују према степену у којем њихови резултати пружају практичне одговоре и најчешће се организују у форми акционих истраживања. Патон сматра да се, иако сваки од ових модела у основи јесте кохерентан,

многи истраживачи одлучују на комплементарну примену више приступа и комбиновање различитих критеријума за процену квалитета одређених типова истраживачких пројеката.

Разматрајући мерила процене квалитета квалитативних истраживања у области едукације, Ајзенхарт и Хау (Eisenhart, Howe 1992: 643–680) предлажу следеће критеријуме: (а) осигуравање склада између истраживачких питања, поступака прикупљања података и аналитичких техника; (б) ефективну примену техника прикупљања специфичних података и аналитичких техника; (в) владање претходним знањима; (г) свест о унутрашњим и спољашњим ограничењима; и (д) процену обухватности истраживања.

Истичући да термин “валидација” у случају процене квалитативних истраживања треба заменити термином “верификација”, Кресвел и Милер (Cresswell, Miller 2000: 126–127) идентификују осам таквих верификационих процедура: (а) продужено ангажовање и посматрање, (б) триангулација, (в) преглед од стране колега или накнадно испитивање, (г) анализа негативних случајева, (д) разјашњавање пристрасности истраживача, (ђ) провере чланова, (е) богат опис и (ж) екстерне ревизије. С обзиром на околност да се квалитативна истраживања могу темељити на различитим теоријским перспективама, предложена листа критеријума не може се следити у потпуности у сваком појединачном случају – довољно је да истраживање обухвати најмање две од предложених осам верификационих структура.

Озбиљна настојања методолога на развијању што примереније мреже критеријума контроле квалитативних истраживања и достизању толико потребне систематизације ове значајне области научног рада добијала су своје практичне операционализације у форми постављања посебних захтева за објављивање научних текстова и одобравање квалитативних истраживачких пројеката. Пратећи уредничке захтеве најзначајнијих научних часописа, као и процедуре пријава квалитативних пројеката, Барбур (Barbour, 2001: 1115–1117) налази пет критеријума за које сматра да су у фокусу пажње већине евалуатора квалитативних истраживања. Реч је о: (а) сврсисходном узорковању, (б) утемељеној теорији, (в) вишеструком кодовању, (г) триангулацији и (д) валидацији испитаника, а Барбур наводи да су ови захтеви постали готово императивни у процедурама одобрења пројеката и публикавања радова.

Залажући се за диференцијално разматрање методолошке и интерпретативне строгости, Фоси и сарадници (Fossey и др., 2002: 723–725), изводе мрежу критеријума који граде ова два конструкта. Тако се методолошка строгост, која подразумева добру праксу у извођењу истраживања, гради и процењује на основу следећих критеријума: подударност (нацрт истраживања),

пријемчивост за друштвени контекст (нацрт истраживања, узорак, прикупљање и анализа података), прикладност (узорак, прикупљање података), адекватност (узорак, начин прикупљања података и анализа, извештај о истраживању), транспарентност (прикупљање и анализа података). Интерпретативна строгост се достиже доследним поштовањем критеријума који се односе на веродостојност учињених интерпретација: аутентичност (презентација и интерпретација налазв), кохеренција (презентација и интерпретација налазв), реципрочност (анализа података, налази и интерпретација, извештај), типичност/репрезентативност (извештај), продорност истраживачевих намера, ангажмана, интерпретације.

Главни елементи процене квалитативних истраживања

И у случају квалитативних истраживања важи исти темељни принцип процене њиховог квалитета, који од истраживања захтева суштински допринос емпиријском знању и/или унапређење теорије. Квалитативна истраживања, међутим, овај базични захтев могу да остваре на мноштво различитих начина: обезбеђујући нове податке или реплицирајући претходне студије у другом просторно-временском оквиру; укључујући нове сегменте људи који раније нису били испитивани; проучавањем група којима није лако прићи, као и нових ситуација; извођењем нових теорија или унапређењем оних раније прихваћених; исправљањем предрасуда код ранијих истраживања, постављањем питања која нису раније покретана (Ambert и др., 1995: 883). Евалуатори квалитативних истраживања морају бити упознати са овом широком листом могућих доприноса квалитативних истраживања како би могли да правилно вреднују њихов квалитет.

У литератури је највише пажње посвећено дискусији око успостављања стандардв контроле две централне фазе истраживања, прикупљања и анализе података, што је и очекивано, с обзиром на чињеницу да нацрт истраживања и извештај о реализованом истраживању уобичајено пролазе различите поступке екстерне процене шире научне јавности. Зато дужну пажњу треба усмерити на развијање јасних процедура контроле која би успешно повезала видљиве резулате истраживања са релативно невидљивом и често нетранспарентном процедуром прикупљања и анализе података у квалитативним пројектима.

У даљем делу текста ћемо покушати да сумирамо најзначајније принципе добре праксе у неколико главних подручја спровођења квалитативног истраживања, али без намере да то буде исцрпна листа “упозорења” и “норми” којих би се квалитативни истраживачи и евалуатори строго придржавали, јер би редуковање квалитативних истраживања на листу техничких процедура,

како сматра Барбур (Barbour, 2001: 1115), било контрапродуктивно у смислу компромитовања јединственог доприноса који систематска квалитативна истраживања дају дубљем разумевању људског понашања. Убеђење да се квалитет квалитативних истраживања не може осигурати простим априорним успостављењем листе некаквих строгих правила чијом би се аутоматском применом гарантовао успех (Bergman, Coxon, 2005) не значи да на ова истраживања не треба примењивати јасне критеријуме процене квалитета. Ипак, најсложеније дилеме квалитативног истраживачког нацрта, као што су избор адекватних метода, одговарајућег плана узорка и аналитичког приступа, не могу се решавати по некаквим формалним процедурама, већ захтевају пуну умешност и знање истраживача.

Контрола квалитета нацрта истраживања

Сама природа квалитативних истраживања налаже флексибилније нацрте истраживања, када се упореде са плановима по којима се одвијају квантитативна истраживања. Иако се и у овим пројектима обазриво планира адекватно повезивање метода, података и аналитичких поступака, како истраживачки процес одмиче, овај процес не мора да буде линеаран (Akkerman и др., 2008: 261), на начин на који је то планирано у фази припреме пројекта. У фази прикупљања података истраживачи су у прилици да доносе многе одлуке које нису видљиве или да у значајнијој мери модификују почетни план истраживања. Понекада се укаже потреба за редефинисањем истраживачког питања или изменом типа података који ће се прикупљати, променом или модификовањем метода, изменама у почетном плану узорка.

Битна специфичност контроле квалитета ове значајне фазе сваког истраживања садржана је у чињеници да академска пракса уобичајено предвиђа различите облике екстерне процене предложеног нацрта истраживања. Поготову је то случај када је реч о истраживачким пројектима који се покрећу за потребе израде магистарских и докторских радова, као и покретања научних пројеката у истраживачким институцијама. Тада образовна или научноистраживачка институција формира посебне комисије састављене од стручњака, који, према предвиђеној процедури, процењују све елементе нацрта истраживања: јасно дефинисање проблема и циљева истраживања, утемељеност теоријског оквира на којем се заснива истраживање, адекватан избор метода, план прикупљања података, њихове анализе и адекватност предвиђене форме и садржаја извештавања. На првом нивоу се процењује квалитет нацрта истраживања, односно адекватност успостављене “логике што повезује податке које треба прикупити (и закључке које ваља извести) с полазним питањима истраживања” (Yin, 1994: 18).

Процена квалитета нацрта истраживања може се одвијати и у другим, мање формалним контекстима. Добра академска пракса подразумева консултовање са колегама око најважнијих елемената садржаја нацрта истраживања. Акерман и сарадници (Akkerman и др., 2008: 260) сматрају да тада колеге имају улогу “критички настројених пријатеља”, али да су ове активности најчешће неструктурисане и тешко их је описати као стандардизоване процедуре процене квалитета.

*Концептуализација истраживачког питања
и саврање теоријског оквира истраживања*

Квалитативна истраживања се могу иницирати из различитих научних побуда: од тога да одређено питање у дотадашњој истраживачкој пракси није покретано, до бројних могућности настојања да се до тада стечена сазнања о неком феномену или друштвеном процесу продубе, испитају, модификују, провере у другачијем друштвеном контексту.

Чињеницу да се добро истраживање темељи на правилно елаборисаном истраживачком питању није потребно посебно доказивати. Управо се ова активност најчешће означава као критична, на изванредан начин пресудна за сав даљи истраживачки рад. Наравно, дефинисање проблема истраживања и успостављање адекватне листе истраживачких циљева одвија се кроз смислену концептуализацију новог пројекта у односу на постојећу мрежу теоријских концепата и претпоставки.

Избор адекватног теоријског оквира и операционализација темељних претпоставки за потребе извођења конкретног пројекта у случајевима квалитативних истраживања прилично су комплексне активности. Најпре, квалитативна истраживачка оријентација се у својој традицији ослањала на разноликост, па чак и дијаметрално супротне теоријске концепте, од класичних до постмодерних, од позитивистичких до постструктуралистичких, са веома различитим претпоставкама о карактеру социолошког сазнања, природи друштвених односа, начину сазнавања друштвених процеса и препорученим методолошким приступима. Даље, оно што уобичајено називамо “теоријска утемељеност” у случају квалитативних истраживања битно се разликује од начина успостављања адекватне везе са теоријским концептима у квантитативном истраживачком нацрту.

За разлику од много чвршће повезаности свих елемената квантитативног истраживања са одређеним теоријским концептом, код квалитативног истраживања та веза некада може бити тек назначена, оријентациона. Уколико и јесу изведена на претпоставкама једног теоријског концепта, квалитативна истраживања уобичајено претпостављају одређени степен отворености за от-

кривање нових релевантних односа у истраживаним феноменима. Строже повезивање са неком одређеном теоријом могло би – на пример, у случају теренских етнографских истраживања – да доведе до преурањеног закључивања о питањима која тек треба изучавати, или одвлачити интересовање истраживача од гледиштв учесника која треба испитати (Ambert и др., 1995: 884).

Ово, наравно, никако не сме значити да се квалитативни пројекти планирају као сасвим отворена истраживачка настојања. Оно што је, као и у случају квантитативних пројеката, у овом сегменту истраживања веома значајно и што треба да буде недвосмислен критеријум процене квалитета сваког појединачног пројекта јесте њихова јасна повезаност са постојећом литературом, као и процедурама и налазима претходних истраживања. Истраживач је у обавези да јасно и документовано прикаже релевантност питања која покреће, као и оправданост пројектованих циљева у контексту постојеће теоријске мреже објашњења и домета дотадашњих истраживања. То ће му обезбедити адекватан појмовни оквир, оптималне почетне претпоставке и најдиректнију проверу научне заснованости проблема и циљева истраживања.

Адекватна процена квалитета овог сегмента стога од онога ко процењује је изискује добро познавање могућих теоријских перспектива и постојеће литературе на којима се заснива конкретни истраживачки пројект, а од истраживача висок степен транспарентности ове фазе истраживања.

Контрола квалитета прикупљања података

Квалитативна истраживања се најчешће планирају као мултиметодски пројекти у којима се комплементарно, сагласно захтевима проблема и циљевима конкретног истраживања, комбинују различити облици индивидуалних и групних интервјуа, посматрања и квалитативних анализа података. Принципи којима се истраживачи руководе током прикупљања података треба да обезбеде адекватност, транспарентност и одговорност ове фазе истраживања. Ова истраживања су по својој природи контекстуална, планирају се са циљем стицања дубљих увида у истраживани феномен и чешће подразумевају неки тип открића, а ређе верификацију. Стога подаци који се прикупљају за потребе оваквих истраживања захватају широке области живота и имају разнолике форме. То могу бити усмени искази (појединачни искази, исповести, делови конверзације), писане речи (документи, званични или приватни, књиге, текстови, писма, аутобиографије, институционални извештаји, транскрипти), видео- и/или аудио-белешке из теренских истраживања, визуелне опсервације, различити наративни садржаји и животне приче.

Путем анализе извештајв из квалитативних истраживања, као и пријава квалитативних пројеката, није тешко приметити да истраживачи, у образло-

жењу својих истраживачких нацрта, најчешће наводе да ће применити принцип триангулације, којим се захтева комплементарна примена различитих истраживачких приступа, или њихових посебних елемената у истраживању једног проблема (примена више типова и извора података, ангажовање више истраживача и евалуатора, примена више теоријских перспектива и методолошких концепата, триангулација стратегијв за анализу података и перспектива различитих дисциплина). Логика триангулације почива на премиси да сваки извор података, начин њиховог прикупљања и анализе, тип истраживачке стратегије, теоријска перспектива итд. имају своје предности и ограничења, те да их зато треба примењивати комплементарно, чиме се могу искористити предности и умањити недостаци сваког засебног приступа (узајамно се проверавају и допуњавају налази изведени из различитих истраживачких перспектива). Комбиновањем различитих делова из посебних методолошких стратегија ствара се адекватан мешовити методолошки приступ, којим се може повећати поузданост или ваљаност истраживања.

Међутим, колико год се принцип триангулације, овако представљен, чинио као приступ чијом се применом заиста осигурава ширина истраживачког захвата и редукују евентуалне мањкавости једностраног приступа, па је истицање овог истраживачког принципа постало општеприхваћено, на овоме месту се мора сугерисати опрез како квалитативним истраживачима, тако и евалуаторима квалитативних истраживачких пројеката. Наиме, у новијој методолошкој литератури све се чешће скреће пажња на опасност од механичког разумевања овог принципа од стране како истраживачв, тако и рецензената квалитативних истраживања. Блур и сарадници (Bloor и др., 2001: 12–13) критикују манир, распрострањен међу друштвеним научницима, да се триангулација разуме као процес валидације података добијених једним методом тако што ће се они директно поредити са подацима добијеним применом неког другог метода. У случају квалитативних истраживања то је најчешће тешко изводљиво: подаци добијени различитим методима имају различите форме и често нису директно упоредиви. Такође, неки методи су прикладнији за одређена истраживања и одређене димензије проблема, а подаци добијени различитим методима скоро се увек разликују по степену контекстуализације.

Добијање сличних налаза применом различитих метода може ојачати закључивање, међутим, добијање различитих налаза није основа за поуздано побијање. Различитим приступима се у случају квалитативних истраживања добијају партикуларни увиди у комплексну слику друштвеног живота (Barbour, 2001: 1117). У том смислу треба разумети и сугестију Ричардсона (Richardson, 1991: 173–179) да се триангулација у случају квалитативних истра-

живања разуме у смислу комплементарности, а не супарништва различитих приступа, и да би израз “триангулација” можда било корисно заменити изразом “кристализација”. Тиме се сугерише да се разумевање триангулације у квалитативном истраживачком нацрту не сме редуковати на процес директне упоредивости података добијеним различитим техникама, што је најчешћи случај у квантитативним истраживањима, већ само као подстицај за примену различитих истраживачких метода, како би се постигла дубина разумевања проблема који се истражује.

Правилна процена адекватности избора техника за прикупљање података и квалитета њихове специфичне примене чини императивним класични захтев да истраживач експлицитно изнесе аргументацију за избор техника и детаљно образложи примењену истраживачку стратегију, те да јасно документује теренски рад.

Адекватности узорка

Адекватним избором узорка обезбеђују се успешно прикупљање података и ефективна сатурација категорија за све димензије испитиваног феномена. Док је у квантитативним истраживањима најчешћи начин узорковања случајно бирање јединица из циљане популације, квалитативна истраживања подразумевају испитивање делова популације са унапред одређеним карактеристикама, чиме се у приличној мери редукује могућност пројектовања сасвим случајног избора испитаника. Зато је у квалитативним истраживањима доминантан начин избора испитаника намерни узорак, где истраживач бира субјекте на основу претходно одређених критеријума око степена до којег изабрани субјекти могу да допринесу истраживању (Ђурић, 2007: 101).

Квалитативна истраживања најчешће укључују мали број испитаника, посматраних догађаја и/или анализираних докумената чијим испитивањем треба прикупити довољну количину података. Првобитни план узорка се, током самог извођења истраживања, често мора модификовати да би се достигла сатурација подацима. Осим адекватног избора информаната, адекватан обим података захтева правилно узорковање извора података, меств, догађајв, ситуацијв, процеса, типова података (Fossey, 2002: 726). Пажљиво се планирају бројност и разноликост испитаних случајева, њихова друштвена и просторно-географска дистрибуција, тематска ширина, временски оквир за прикупљање оптималног обима података и степен намерног понављања – вишеструка мерења истог случаја или потврда доказв из вишеструких извора (Safman, Sobal, 2004: 10) Посебно треба водити рачуна о главној опасности да се у квалитативном истраживању намерни узорак претвори у пригодни. То се може десити када се истраживач ограничи на избор учесника до којих је

лакше доћи и који су вољни да учествују у истраживању или пак бира ситуације, локације или податке који су доступнији.

Пажљиво планирање узорка јесте кључни елемент доброг квалитативног истраживања и у исто време један од најчешћих пропуста квалитативних студија (Meurick, 2006: 805). Анализирајући 93 истраживања у којима је примењен квалитативни приступ, Сефман и Соубал (Safman, Sobal 2004) налазе да многи истраживачи не наводе ни базичне параметре, као што су број интервјуисаних информаната, трајање етнографског посматрања или број спроведених фокус-групних интервјуа. Процена адекватности узорка захтева јасан, довољно детаљан приказ примењеног нацрта и утемељену аргументацију узорковања.

Контрола квалитета анализе података

Истраживачи и методолози се углавном слажу око чињенице да је анализа података у квалитативним пројектима посебно комплексан и сложен процес. Истичући да је сврха анализе налажење смисла, структуре и реда међу подацима, Анфара и сарадници (Anfara и др., 2002: 31) упозоравају да “суочен с обиљем утисака, докумената, транскрибованих интервјуа и теренских белешки, квалитативни истраживач се сусреће с тешким задатком осмишљавања онога што је сазнато”. Кресвел (Cresswell, 2002: 258) додаје да не постоји некакав јединствени начин на који се спроводи анализа квалитативних података и да је реч о еkleктичком поступку, у којем аналитичар покушава да открије смисао у подацима, а самим тим се код квалитативних истраживача аналитички приступи могу значајно разликовати. А Патон (Patton, 1990: 297) упозорава да су подаци прикупљени квалитативним методима обимни, а њихова анализа захтева дуготрајан процес честих застајања да би се осмислио огроман број страница интервјуа и читавих фасцикли теренских белешки.

Значајна разлика која постоји у начину извођења квалитативних у односу на квантитативна истраживања јесте и посебна динамика процеса анализе прикупљених података. Квантитативна истраживања се планирају и изводе као мање-више линеаран ток активности, док су квалитативна истраживања по својој природи еволутивна и укључива. Анализа квалитативних података је *континуиран* и *секвенцијалан* процес, а, за разлику од анализе квантитативних података, која почиње тек онда када се заврши комплетан поступак прикупљања података, са анализом квалитативних података може се почети од самог тренутка њиховог прикупљања, тако да фаза анализе тече упоредо са фазом прикупљања података.

У различитим покушајима оспоравања вредности резултата добијених квалитативним истраживањима најчешће се наводи изражена могућност за субјективност изведених налаза и недовољно утемељену интерпретацију

прикупљених података. Квалитативни подаци су често интерактивни, искази субјеката могу бити недовршени и непрецизни, понекада и контрадикторни (Ђурић, 2007: 147), док подаци који се узимају из постојећих извора могу бити мањкави у погледу целовитости, а теренске белешке недовољно јасне или детаљне. Иако сви ови проблеми могу битно да отежају систематски аналитички приступ и захтевају велике додатне напоре аналитичара, и у овој истраживачкој фази морају се поштовати сви епистемолошки захтеви, а анализа спроводити као систематична, секвенцијална, проверљива и континуирана активност (Krueger, 2000: 128).

Системајичносћ, као особина анализе, означава промишљеност и планираност поступака, који не смеју бити арбитрарни, непоздани и спонтани. Анализа је *секвенцијална*, то је процес који се одвија ступњевито. Увођењем систематског протокола, стратегија анализе је документована и истраживач је у сваком тренутку спреман да одговори на питање: како је дошао до таквих налаза? Таква анализа мора бити и *проверљива*. Добијена документација и подаци могу да буду предочени другим истраживачима, који би требало да буду кадри да својом анализом те искуствене евиденције дођу до сличних закључака. Анализа података добијених у квалитативним пројектима такође је *континуирани* процес и траје за све време трајања истраживања. У свим озбиљним академским истраживачким пројектима планираће се архивирање целокупне истраживачке документације ради верификације налаза, као и каснијег секундарног коришћења добијене искуствене евиденције.

Адекватан опис стратегије примењене за анализу података треба да омогући правилну процену квалитета ове истраживачке фазе, која се најчешће не исцрпљује само кроз једноставно кодирање података, него подразумева и многе комплексне процедуре које треба да повежу податке и омогуће откривање правилности, уз активно промишљање и рефлексивну истраживачку.

Контрола квалитета извештаја о истраживању

Извештаји о истраживању могу имати различите форме: публикације (монографије, чланци у часописима), одбрањени академски радови, резимирани извештаји. У сваком случају, извештаји су подложни разноликим формама оцене, а у улози процењивача се могу појавити: колеге, посебно одабране комисије у случајевима да је реч о пројектима рађеним за потребе академских радова, уредници и рецензенти које ангажују научни часописи, рецензенти које ангажују истраживачи у случају публикавања монографије.

У извештајима из квантитативних истраживања резултати се могу приказати на разнолике начине (графички, табеларно итсл). Уобичајено је да сваки релевантан закључак или извођење прати прилог који приказује одговарајући сегмент анализе, чиме се доследно и транспарентно упућује на везу из-

међу података и изведених налаза. Сасвим је другачија ситуација када је реч о извештајима из квалитативних истраживања. Квалитативни подаци најчешће не подлежу бројчаним анализама, а комплексне и обимне форме индексирања и категоризовања ових података, који су само фаза пре коначног закључивања, не могу се наводити у извештајима. Аутори ових извештаја уобичајено практикују да, уз налазе, саопштавају делове из прикупљене искуствене евиденције (одломци исказа испитаника, сегменти дискусија, карактеристични случајеви, фотографије, наводи из биографија итд.) који ће илустровати саопштени закључак. Због тога се у проценама квалитета самих извештаја из квалитативних истраживања често користе изрази “илустративност”, “богатство цитатв”, “јасност примера”, “живописност”, “густа дескрипција” као критеријуми процене.

И док формат докторских и магистарских радова не само да захтева од аутора детаљну експликацију примењеног истраживачког приступа, а обим тих академских извештаја и омогућава ту детаљност, у знатно су неповољнијем положају аутори који своје налазе из квалитативних истраживања саопштавају у форми научних чланака. Ограничен обим ове форме извештаја, као и различите уређивачке политике у научним часописима, квалитативним истраживачима често не дају могућност да читаоцима понуде потпун увид у методолошки приступ. Често се научни часописи уређују тако да се ауторима препоручује фокусирање на налазе, интерпретацију и практичне импликације истраживања (Anfara и др., 2002: 29) или се налажу посебни поступци верификације (Barbour, 2001: 1115), а свм обим научног чланка или саопштења не пружа могућност ширег образлагања истраживачке процедуре. Инсистирајући на јавности процедуре, Анфара и сарадници (Anfara и др., 2002: 35) подсећају да је покретањем електронских часописа и сајтова истраживачима омогућен шири простор за детаљну експликацију појединости које се односе на истраживачку процедуру.

ЛИТЕРАТУРА:

- Akkerman, S., W. Admiraal, M. Brekelmans, H. Oost, (2008). Auditing quality of research in social sciences. *Quality & Quantity* 42: 257–274.
- Ambert, A. M., P. A. Adler, P. Adler, D. F. Detzner (1995). Understanding and evaluating qualitative research. *Journal of Marriage and the Family* 57 (4): 879–893.
- Anfara, A. V., M. K. Brown Jr., L. T. Mangione (2002). Qualitative analysis on stage: Making the research process more public. *Educational Researcher* 31: 28–38.
- Barbour, R. S. (2001). Checklists for improving rigour in qualitative research: A case of the tail wagging the dog? *British Medical Journal* 322: 1115–1117.

- Barbour, R. S., M. Barbour (2003). Evaluating and synthesizing qualitative research: The need to develop a distinctive approach. *Journal of Evaluation in Clinical Practice* 9 (2): 179–186.
- Bergman, M. M., A. P. M. Coxon (2005). The quality in qualitative methods. *Forum Qualitative Social Research* 6 (2): чланак бр. 34
<www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/457/975> 9. 5. 2009.
- Bloor, M., J. Frankland, M. Thomas, K. Robson (2001). *Focus groups in social research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Cresswell, J. (2002). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall.
- Cresswell, J., D. Miller (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory Into Practice* 39 (3): 124–130.
- Cutcliffe, J. R., H. P. McKenna (1999). Establishing the credibility of qualitative research findings: The plot thickens. *Journal of Advanced Nursing* 30 (2): 374–380.
- Davies, D., J. Dodd (2002). Qualitative research and the question of rigor. *Qualitative Health Research* 12 (2): 279–289.
- Denzin, N. K., Y. S. Lincoln (eds.) (1994). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Denzin, N. K. (2008). Evolution of qualitative research. У: L. M. Given (ed.), *The Sage encyclopedia of qualitative research methods* Thousand Oaks, CA: Sage Publications, стр. 311–318.
- Ђурић, С. (2007). *Фокус-групи и интервју*. Београд: Службени гласник.
- Eisenhart, M. A., K. R. Howe (1992). Validity in qualitative research. У: M. D. LeCompte, W. L. Millroy, J. Preissle (ed.), *Handbook of qualitative research in education*, San Diego, CA: Academic Press, стр. 643–680.
- Fossey, E., C. Harvey, F. McDermott, L. Davidson (2002). Understanding and evaluating qualitative research. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 36: 717–732.
- Guba, E. G., Y. S. Lincoln (1981). *Effective evaluation: Improving the usefulness of evaluation results through responsive and naturalistic approaches*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Guba, E. G., Y. S. Lincoln (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal* 30 (4): 233–252.
- Hammersley M. (1992). *What's wrong with ethnography?* London: Routledge.
- Holloway, I. (1997). *Basic concept for qualitative research*. Oxford: Blackwell Science.
- Kirk, J., M. Miller (1986). *Reliability and validity in qualitative research*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Krueger, R. A. (2000). *Focus groups: A practical guide for applied research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- LeCompte, M., J. Goetz (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research* 52 (1): 31–60.
- Lincoln, Y. S., E. G. Guba (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Malterud, K. (2001). The art and science of clinical knowledge: Evidence beyond measures and numbers. *The Lancet* 358: 397–400.
- Meyrick, J. (2006). What is good qualitative research? A first step towards a comprehensive approach to judging rigour/quality. *Journal of Health Psychology* 11 (5): 799–808.
- Morse, J. M., M. Barrett, M. Mayan, K. Olson, J. Spiers (2002). Verification strategies for establishing reliability and validity in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods* 1 (2): 13–22.

- Patton, M. Q. (2008). Evaluation criteria. У: L. M. Given (ed.), *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, стр. 301–303.
- Patton, M. (1990). *Qualitative evaluation and research methods* (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Richardson, L. (1991). Postmodern social theory: Representational practices. *Sociological Theory* 9: 173–179.
- Safman, R. M., J. Sobal (2004). Qualitative sample extensiveness in health education research, *Health Education & Behavior* 31 (9): 9–21.
- Smith, J. K. (1984). The problem of criteria for judging interpretative inquiry. *Educational Evaluation and Policy Analysis* 6 (4): 379–391.
- Yin, R. (1994). *Case study research design methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Sladana Đurić

University in Belgrade
Faculty of Security Studies

Summary

QUALITY KONTROL IN QUALITATIVE RESEARCH

By enhancing the application of qualitative research approach the need for the development of formal standards for appraisal of qualitative studies has strengthened, which has improved their credibility. After a review of the most significant methodological standpoints on the possibilities for establishing quality control of qualitative studies, in this paper, we summarize the principles of good practice in several areas: quality control of research design, conceptualization of research questions and creation of theoretical research framework, quality control of data collection, sample adequacy, quality control of data analysis, as well as with research reports. All the research levels, applied procedures and specific research proceedings are capable of quality appraisal. A precondition of valid appraisal is the sufficient documentation of an applied research procedure, that the researcher should offer in an adequate format of report. Every stage of research must be open for public appraisal, and the methodological apparatus used should be described clearly, precisely and in enough detail.

Key words: *qualitative research, quality control, reliability, validity, evaluation*